

Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri*

Arş. Gör. Aygül DÜZENLİ**

Prof. Dr. Fatih Yahya AYZAZ***

Atıf / ©- Düzenli, A. – Ayzaz, F.Y. (2017). Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 85-102.

Öz- İslâm tarihindeki en büyük devletlerden biri olan Memlûk Devleti (648-923/1250-1517) döneminde ilmî ve kültürel alanda pek çok gelişme sağlanmıştır. Bu gelişmelerin yaşanmasında İslam dünyasının ilmî geleneğinin temayüz ettiği Hicaz, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde Moğol istilası ve Haçlı Seferleri'nden dolayı bozulan istikrarın Memlûkler'le yeniden sağlanması ve önemli ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'ta bulunan ulemânın Şam ve Kahire'ye göç etmesi etkili olmuştur. Bunun yanında Memlûk sultanları ve devlet adamlarının ilmî ve kültürel sahadaki destekleri ve âlimlere sağladıkları imkânlar da bu ilmî zenginliğin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu dönemde birçok büyük tarihçi yetişmiş, onların siyasi, idarî, kurumsal, mahallî tarih eserleri, şehir tarihleri, ansiklopedileri, siyer ve biyografi kitapları daha sonra kendi sahalalarında vazgeçilmez kaynaklar haline gelmiştir. Yine bu dönemde sadece ilmiye sınıfına mensup olan tarihçiler değil, günümüzdeki general rütbesine sahip büyük emîrler, rütbesiz memlûkler, küçük memurlar ve ticaret erbabı gibi toplumun farklı kesimlerinden insanlar tarih kitapları yazmaya başlamışlardır. Bu tarih yazıcılığı faaliyetine Memlûk toplumunda yaşayan eğitilmiş Hıristiyanlar da katılmış ve değerli eserler vücuda getirmişlerdir. Tabii olarak bu tarihçilerin mensup olduğu farklı sosyal sınıflar tarih eserlerinin hem muhtevelarında hem de olayların ele alınış biçimlerinde farklılıklara sebep olmuştur. Bu çalışmada Memlûk Devleti döneminde yaşamış Hıristiyan tarihçiler ve eserlerinin İslâm tarih yazıcılığına katkıları üzerinde durulacaktır. İlk olarak, Süryânî müellif el-Mekîn b. el-'Amîd (ö. 672/1273) başta olmak üzere bu dö-

Makalenin geliř tarihi: 08.11.2017; Yayına kabul tarihi: 20.12.2017

* Bu çalışma Çukurova Üniversitesi BAP-8319 kodlu "Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri" adlı proje kapsamında desteklenmiş olup, Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu'nda, "Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçiler ve İslâm Tarih Yazıcılığına Katkıları" başlığıyla tebliğ olarak sunulmuş, burada da tashih ve ilavelerle zenginleştirilmiştir.

** Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı, eposta: aduzenli@cu.edu.tr (ORCID: 0000-0002-5471-2690)

*** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, fyayaz@cu.edu.tr (ORCID: 0000-0003-3261-4915)

nem tarih sahasında ön plana çıkan İbnü's-Sukâ'î (ö. 726/1326) ve Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil (ö. 759/1358) gibi Hıristiyan âlimler ve eserleri tanıtılacaktır. Zira bahsi geçen müellifler eserlerinde bizatihi şahit oldukları olayları birinci ağızdan anlatmakta, kendi dönemleri ile ilgili orijinal bilgiler vermektedirler. Üstelik bu tarihçilerin katkıları sadece Memlûk Devleti ve coğrafyası ile sınırlı kalmamış, irtibatları bulunan diğer devletler ve milletler hakkında da oldukça kıymetli malumat sağlamışlardır. Bu çalışma ile gerek umumî tarih gerek biyografi alanında eserler vermiş olan bu Hıristiyan tarihçilerin eserlerinin tanıtılması ve Memlûk tarihi araştırmalarında bu eserlerden de istifade edilmesine katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar sözcükler- Hıristiyan Tarihçiler, Memlûkler, İbnü'l-'Amîd, Ebü'l-Fedâil, İbnü's-Sukâ'î

Giriş

İslâm coğrafyasının merkezî bölgelerinde uzunca bir süre hâkimiyet kuran ve İslâm tarihinin en büyük devletlerinden biri olan Memlûk Devleti (648-923/1250-1517), tarih sahnesinde bulunduğu süreçte siyasî ve askerî başarıları sayesinde İslâm dünyasının hamisi olarak kabul edilmiştir. Müslümanların yaşadığı coğrafyada büyük bir tahribat gerçekleştiren Moğollar'ı Aynicâlût Savaşı'nda (25 Ramazan 658/3 Eylül 1260) hezimete uğratan Memlûkler, hem Moğollar'ın ilerleyişini durdurmuş hem de İslâm dünyasının batısını büyük bir tehlikeden kurtarmıştır. Bu sayede siyasî meşruiyet kazandığı gibi Moğollar tarafından Bağdat'ta ortadan kaldırılan (656/1258) Abbasî hilafetini Mısır'da yeniden ihdas etmek suretiyle (659/1261) dinî meşruiyetini de temin etmiştir.¹ Memlûkler, hâkimiyetleri boyunca gerek Moğollarla gerek Haçlılarla mücadelelerini sürdürerek kurulduğu coğrafyada birliği ve istikrarı yeniden tesis etmişlerdir. Başarılı askerî hamleler ve iç istikrarın sağlanması ile Müslümanların siyasî ve ilmî geleneğinin teşekkül ettiği bu bölgelerde güvenlik sağlanmış, bunun neticesinde oluşan sükûnet ortamında da ilim, kültür ve sanat hayatı gelişme imkânı bulmuştur.

Memlûkler dönemi ilmî bakımdan İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bunda, mühim ilim merkezlerinden biri olan Bağdat gibi istila altında bulunan şehirlerdeki ulemânın Şam ve Kahire'ye göç etmesi ile Memlûk sultan ve emîrlerinin ilim merkezlerinin tesisine ve âlim-

¹ Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1 (2007), s. 51-52.

lere sağladığı destekler etkili olmuştur.² Bu dönemde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimler başta olmak üzere, lûgat ilimleri, tarih, coğrafya ve tabakât gibi beşerî ilimler sahasında da pek çok eser telif edilmiştir.

Memlûkler döneminde en fazla eser verilen bilim dalı ise tarih olmuştur. Bu alanda pek çok siyasî, idarî, kurumsal, mahallî tarih eserleri, şehir tarihleri, ansiklopediler, siyer ve biyografi kitapları kaleme alınmış, bu eserler daha sonra kendi sahaları için vazgeçilmez kaynaklar hâline gelmişlerdir. Yine bu dönemde sadece ilmiye sınıfına mensup olan tarihçiler değil, günümüzdeki general rütbesine sahip büyük emîrlere, rütbesiz memlûkler, küçük memurlar ve ticaret erbabı gibi toplumun farklı kesimlerinden insanlar tarih kitapları yazmaya başlamışlardır. Bu tarih yazıcılığı faaliyetine Memlûk toplumunda yaşayan eğitilmiş Hıristiyanlar da katılmış ve değerli eserler vücuda getirmişlerdir. Tabii olarak bu tarihçilerin mensup olduğu farklı sosyal sınıflar tarih eserlerinin hem muhtevalarında hem de olayların ele alınış biçimlerinde farklılıklara sebep olmuştur. Nitekim askerî sınıfa mensup tarihçiler siyasî ve askerî hadiseler üzerine yoğunlaşırken ulemâ sınıfına mensup tarihçiler istisnaları bulunmakla birlikte eserlerinde sosyal ve ilmi/kültürel gelişmelere daha fazla yer vermişlerdir.

Bu çalışmada Memlûk Devleti döneminde vefat eden Süryani müellif el-Mekîn b. el-'Amîd (ö. 672/1273) başta olmak üzere biyografi (vefeyât) sahasında ön plana çıkan İbnü's-Sukâ'î (ö. 726/1326) ve Mufaddal b. Ebû'l-Fedâil (ö. 759/1358) gibi Hıristiyan âlimlerin hayatları ve onların eserleri üzerinde durulacaktır. Söz konusu tarihçilerin eserleri üzerinden bazı kıyaslamalar yapılarak Hıristiyan tarihçilerin İslâm tarih yazıcılığına katkıları değerlendirilecektir. Ayrıca bahsi geçen müelliflerin mensup oldukları sosyal tabaka ve inanışlarının eserlerine ne şekilde yansıtıldığı, Haçlı facialarının henüz unutulmadığı dönemlerde yaşamış olmaları dolayısıyla İslâm tarihine yaklaşım biçimleri, tarafgirlik durumları ve bunların tarihî kıymeti üzerinde durulacaktır. Bununla, hem Memlûkler dönemi Hıristiyan tarihçilerinin tanınmasına katkı sağlamak hem de bu müelliflerin İslâm tarih yazıcılığına etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Böylece çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda yaşayan gayri Müslimlerin eserlerine kısmen yansıtıktıkları indî görüşlerini tespit etmek de mümkün olacaktır.

² Ayaz, *Memlûkler*, İstanbul 2015, s. 133.

HIRİSTİYAN TARİHÇİLER ve ESERLERİ

el-Mekîn Circis (Abdullah) b. el-'Amîd (ö. 672/1273-74)

Memlûkler dönemi Hıristiyan tarihçileri arasında ilk zikredilmesi gereken kişi, ömrünün çoğunu Eyyûbîler (567-866/1171-1462) döneminde geçirmiş olan Süryanî müellif Ebü'l-Mekârim el-Mekîn Circis (Abdullah) b. el-'Amîd Ebü'l-Yâsir b. Ebü'l-Mekârim İlyas'tır. Müellif İbnü'l-'Amîd olarak da tanınır.³ Ailesi Tikrîtlî Hıristiyanlardandır. Dedesinin, Fâtımî halifesi Âmir-Biahkâmillâh (1101-1130) zamanında bir ticaret kervaniyla Kahire'ye geldiği ve buraya yerleştiği bilinmektedir.⁴ Babasının bir süre rahiplik yaptığı, daha sonra bu görevi bırakarak Eyyûbîler döneminde divan teşkilatında çalıştığı belirtilmektedir⁵ İbnü'l-'Amîd ise önce Mısır'da ardından Suriye'de Dîvânü'l-ceyş'te (ordu divanı) görev almıştır. Ancak el-Melikü'l-Kâmil Ebü'l-Feth Nâsirüddin (615-635/1218-1238) döneminde Suriye nâibi Emîr Alâeddin Taybars'ın gözden düşmesi üzerine burada çalışan bütün görevlilerle birlikte İbnü'l-'Amîd ve babası da hapse atılmıştır. Babasının 636 (1238) yılında hapisanede vefat etmesi üzerine İbnü'l-'Amîd affedilmiş ve eski görevine iade edilmiştir. Ancak çok geçmeden maliye sahasındaki tasarrufları yüzünden onu kıskanan bazı arkadaşlarının şikâyeti üzerine çeşitli suçlarla itham edilerek tekrar hapse atılmıştır.⁶ Hapisten çıktıktan sonra Şam'da uzlete çekilen İbnü'l-'Amîd bu süreçte Süryani tarihçi Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî (ö. 685/1286)⁷ ile görüşmüş, Moğollar'ın Dimaşk'a saldırdığı sırada Sûr şehrine kaçıp beş ay burada kalmıştır. Aynicâlût Savaşı'nda Moğollar'ın yenilmesinin ardından bazı Hıristiyan gruplarla işbirliği yapmak ve Moğollar'a destek olmakla suçlanarak yeniden hapse atılmıştır. Kaynaklarda zeki, güzel ahlaklı ve fazilet sahibi bir insan olarak tanıtilen İbnü'l-'Amîd ancak ölümünden kısa bir süre önce 672/1273-74 yılında hapisten çıkarılmıştır. Müellif, Memlûkler dönemi sultanlarından el-Melikü'z-Zâhir Baybars el-Bundukdârî (658-676/1260-1277) döneminde 672/1273-74 yılında Şam'da vefat etmiştir.

³ Salâhaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (nşr. Helmut Ritter v.dğr.), I-, Wiesbaden 1962-, XVII, 666; Abdülkerim Özaydın, "Mekîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII (2003), s. 553-554.

⁴ Muhammed İsa es-Sâlihî, İbnü'l-'Amîd'in ailesi ile ilgili oldukça geniş malumat sunmaktadır. Bk. *Mevsûatü a'lâmi'l-ulemâ ve'l-üdebâi'l-'Arab ve'l-Müslimîn*, Tunus: el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm; Beyrut: Dârü'l-Cil, 2004/1425-..., XXIII (2013), s. 152-153.

⁵ Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları – Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991, s. 192.

⁶ Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 667.

⁷ Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, XXI (2000), s. 92-94.

İbnü'l-'Amîd *el-Mecmû'u'l-mübârek veya et-Târihu'l-câmi'* adıyla anılan bir dünya tarihi kaleme almıştır. Ancak şunu belirtmeliyiz ki burada dünya tarihinden kasıt bütün siyasî ve medenî oluşumları içeren genel dünya tarihi değildir. Burada yaratılıştan yani ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den başlayarak, müellifin yaşadığı döneme kadar geçen olayları kronolojik olarak ele alan eserler kastedilmektedir. Nitekim İbnü'l-'Amîd de kendisi Hıristiyan olmasına rağmen Müslüman müelliflerin dünya tarihini Kur'ânî bir perspektifle ele alma usullerini takip etmiş, eserini yaratılıştan İslâm'ın zuhuruna kadar bir bölüm, buradan kendi dönemine kadar olan İslâm tarihi olarak nitelendirebileceğimiz süreci ise ayrı bir bölüm olarak tasnif etmiştir. İlk bölümde kâinat ve ülkelere dair bazı bilgiler yanında milletler, peygamberler ve özellikle Hz. İsa ve Hz. Musa, Makedonyalı İskender, Roma, Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları hakkında önemli malumat yer almaktadır. Bu bölümde daha çok Hıristiyan dinî kaynakları ve Bizans eserlerinden istifade edilmiştir.⁸ Müellif tarafından "Târihu'l-Müslimîn" adı verilen ve müellifin Taberî'den (ö. 310/923) çokça iktibasta bulunduğu⁹ ikinci bölümde ise İslâm'ın doğuşundan Memlûk sultanı I. Baybars'ın tahta çıkışına (658/1260) kadar meydana gelen olaylar kronolojik olarak ele alınmış, ayrıca Hz. Âdem'den başlayarak meşhur sayılabilecek kimselerin hayatları ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Bu anlamda eserin dünya tarihi vasfı yanında biyografik yönü bulunduğunu da söyleyebiliriz.

Müellifin bazı patriklerin vefatı münasebetiyle onların seçimi vb. hususlarda eserinde verdiği bilgiler, dinler tarihi bakımından ehemmiyet arz etmektedir.¹⁰ Yine Moğol istilasının başlaması münasebetiyle "kâfir Türkler" olarak nitelediği Moğollar'ın kökeni hakkında bilgiler vermekte, bir kısmının güneşe bir kısmının ateşe taptığını, bazılarının putperest olduğunu diğerlerinin de herhangi bir dine mensup olmadığını belirterek inançlarıyla ilgili önemli malumat sunmaktadır.¹¹ Eyyûbîler dönemi ve özellikle eserin içerdiği yıllarla ilgili araştırma yapanlar için vazgeçilmez bir kaynak olan bu eser, bazı Eyyûbî sultanlarının geniş sayılabilecek hâl tercümelerini de ihtiva eder. Ancak bu eserin Memlûk araştırmacıları açısından asıl önemi, Memlûk Devleti'nin kuruluş dönemini bizzat müşahade etmiş olan bir tarihçi tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Eserin 647-658 (1249-1260) yıllarını kapsayan kısmı, IX. Louis liderliğinde gerçekleştirilen VII. Haçlı Seferi, Memlûk Devleti'nin kuruluşu, ilk

⁸ Muhammed İsa, *Mevsûatü a'lâmi'l-ulemâ*, s. 154.

⁹ Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, I-IV, Beyrut 1983-1990, III, s. 110.

¹⁰ Bk. el-Mekîn Ebü'l-Mekârim Circis b. el-'Amîd, *Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn* (nşr. Claude Cahen, *Bulletin D'Études Orientales*, XV [Damas 1955-57] içinde), s. 128-129.

¹¹ el-Mekîn b. el-'Amîd, *Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn*, s. 129-130.

sultanı, Moğol istilası ve Aynicâlût Savaşı, Sultan Kutuz'un katli (658/1260), Şam bölgesindeki Eyyübî melikleriyle yapılan mücadeleler, ilk Memlûk sultanlarının tahta çıkışlarıyla alâkalı geniş ve önemli bilgiler içermektedir. Bu vesile ile eserin, ilk dönem Memlûk tarihi çalışanlar için öncelikle başvurulması gereken kaynaklardan olduğunu da belirtmeliyiz.¹²

Batı dünyasında çok erken dönemlerden itibaren ilgi gören *el-Mecmû'ü'l-mübârek*'in 1260 yılına kadar meydana gelen olayları içeren kısmı, ilk olarak Erpenius tarafından Latince'ye daha sonra Purchas tarafından İngilizce'ye ve Vattier tarafından da Fransızca'ya çevrilmiştir. Eserin 602-658 (1205-1260) senelerini kapsayan dolayısıyla Memlûkler'in kuruluş dönemini de içeren kısmı ise *Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn*¹³ ismiyle Claude Cahen tarafından neşredilmiştir.¹⁴ Esere Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcû's-sedîd ve'd-dürü'l-ferîd fî mâ ba'de Târîhi İbni'l-'Amîd*¹⁵, İbnü's-Sukâ'î ise Zeylû *Târîhi'l-Mekîn b. el-'Amîd* adıyla birer zeyil yazmışlardır. Makrîzî'nin (ö. 845/1442) bu eserden seçtiği bölümler¹⁶ ise Eymen Fuâd Seyyid tarafından neşredilmiştir.¹⁷

Fazlullah b. Ebü'l-Fahr İbnü's-Sukâ'î (ö. 726/1326)

Bu çalışmada son olarak bahsedeceğimiz isim İbnü's-Sukâ'î'dir. Tam adı Fazlullah b. Ebü'l-Fahr el-Muvaffak el-Kâtib en-Nasrânî'dir. 626 (1229) yılında Dımaşk'ta doğduğu düşünülmektedir.¹⁸ Memlûk Devleti'nin Dımaşk divanlarında çalışmış, Dîvânü'l-mürteceât (müsadere ve başka yollarla elde edilen mallarla ilgili büro) ve Dîvânü'l-mevâris (vâris bırakmadan ölenlerin mallarıyla ilgilenen divan) gibi maliye dairelerinde kâtiplik yapmıştır. Daha sonra resmî görevlerinden ayrılarak vaktini ilmî çalışmalara ayırmıştır. Tevrat, İncil ve Mezmurları ezbere bilen İbnü's-Sukâ'î, dört İncili tek bir İncil haline getirerek aralarındaki farklılıkları ve ortak yönleri ortaya koyması dolayısıyla Hıristiyanların büyük âlimlerinden kabul edilmektedir. İbnü's-Sukâ'î'nin ayrıca

¹² Eser ve müellifi hakkında bk. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, III, 109-110; Özaydın, "Mekîn", *DİA*, XXVIII (2003), 553-554.

¹³ el-Mekîn b. el-'Amîd, *Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn*, s. 127-184.

¹⁴ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, III, 110; Özaydın, "Mekîn", s.553.

¹⁵ Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcû's-sedîd ve'd-dürü'l-ferîd fî mâ ba'de Târîhi İbni'l-'Amîd* (nşr. ve Fran. çev. E. Blochet), *Patrologie Orientale*, XII, (I) (1919), s. 345-350, XIV, (II) (1920), s. 375-672, XX, (III) (1929), s. 1-270; a.g.e. (nşr. ve Alm. çev. Samira Kortantamer), Freiburg 1973.

¹⁶ Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Müntekâ min Ahbâri Mısır li'bn Müyesser*, (nşr. Eymen Fuâd Seyyid) Kahire 1981.

¹⁷ Özaydın, "Mekîn", s. 553; Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, XXVII (2003), s. 451.

¹⁸ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 38-39; Asri Çubukçu, "İbnü's-Sukâ'î", *DİA*, XXI (2000), s. 211.

bu eserini Latince, Süryânîce ve İbrânîce gibi dillere çevirdiği de bilinmektedir.¹⁹ Güvenilir, zeki ve kültürlü bir Hıristiyan olarak tavsif edilen müellif, 726 (1326) senesi civarında Dimaşk'ta vefat etmiştir.

Kaynaklarda İbnü's-Sukâ'î'nin iki eseri zikredilmektedir. Bunlardan ilki adından anlaşılacağı üzere İbnü'l-'Amîd'e zeyil olarak yazılan *Zeylû Târîhi'l-Mekîn b. el-'Amîd* adlı kitabıdır. Ancak bu kitap elimize ulaşmamıştır veya henüz tespit edilememiştir. Diğeri ise İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân*²⁰ adlı eserine zeyil olarak kaleme aldığı *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân ve vefeyâtü'l-mutribîn* adlı kitabıdır. Eser oldukça kısa mukaddimesinde de belirtildiği üzere Hicrî 650'li yıllardan 725 senesine kadar yaşamış meşhurların hâl tercümesini ihtiva etmektedir.²¹ Müellif eserinin sonuna Hicrî 726 yılı sonuna kadarki hâl tercümelerini içeren bir zeyil yazmayı amaçlamış ancak elimizde bulunan nüshadan tespit edebildiğimiz kadarıyla ancak 725 yılının sonuna kadar yaşamış şahıslara yer verebilmiştir.²² Eser, besmele ve hamdelerin ardından, Mısır'da yeniden ihdas edilen Abbâsî hilafetinin ilk halifesi Mustansır-Billâh Ebü'l-Kâsım Ahmed'in (659-660/1261) biyografisi ile başlamaktadır. Daha sonra ele alınan şahıslar, zeyil yapılan *Vefeyâtü'l-a'yân*'da olduğu gibi alfabetik olarak yazılmıştır. Ancak eserde bazen bu usulün dışına çıkıldığı da tespit edilmektedir.²³ Bölge Hıristiyanlarının Haçlı ve Moğollarla iş birliği yapması dolayısıyla Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde yazılan eserde temkinli bir üslup kullanıldığı görülmektedir. Nitekim müellif, Müslümanların lanetle andığı Moğollarla ilgili lehte ve aleyhte herhangi bir yorum yapmaktan kaçınmıştır. Genellikle tarafsız bir dil kullanılan eserde müellifin bazı Hıristiyan âlim ve kâtiplerin hâl tercümelerini daha uzun tuttuğu görülmektedir.²⁴ Hatta hâl tercümesini verdiği bazı emîrlerin Hıristiyan asıllı olduğunu ima eden kayıtlarına da rastlanmaktadır. Nitekim Sultan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun (678-689/1279-1290) zamanında emîr yapılan Cemaleddin Akkuş er-Rahbî'nin (ö. 719/1319), Arap-

¹⁹ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 38-39; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 178; Çubukçu, "İbnü's-Sukâ'î", s. 211.

²⁰ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân* (nşr. İhsan Abbâs), I-VIII, Beyrut 1978.

²¹ Bk. Fazlullah b. Ebü'l-Fahr İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân* (nşr. ve Fran. çev. Jacqueline Sublet), Dimaşk 1974, s. 1.

²² Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 180-195.

²³ Örnekler için bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 3, 5, 8, 9, 51, 52, 53.

²⁴ Bazı örnekler için bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 43-44, 46, 58-60, 110-111, 164-165.

lar tarafından Erbil'in Hıristiyan köylerinden esir alınarak satıldığını özellikle vurgular.²⁵

İbnü's-Sukâ'î malî dîvânlarda çalıştığı için Memlûkler dönemi ekonomisi hakkında bilgi sahibidir. Dolayısıyla onun Memlûk Devleti'nin Dımaşk'taki yönetimi hakkında verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir. Özellikle Memlûk devlet adamlarının yolsuzluk ve suiistimallerinden bahsetmesi eserin kıymetini daha da arttırmaktadır. Müellifin el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun (689-693/1290-1293) döneminde Dımaşk saltanat nâibliğine tayin edilen bir emîrin, kâtibinin de yönlendirmesiyle hâs divanına (Dîvânü'l-hâs, sultana ait mallarla ilgilenen malî divan) ait gelirler hususunda yaptığı yolsuzluklara dair verdiği bilgiler²⁶ bu minvalde değerlendirilebilir. Yine eserde, Baybars döneminde Dımaşk divanlarının nâzirliğine tayin edilen bir kâtibin hâl tercümesinden bahsedilirken, alt kademelerdeki kâtipler ve divan müfettişi bir emîrin karıştığı yolsuzluklar tafsilatlı bir şekilde aktarılmaktadır.²⁷ Bu bilgiler arasında Dımaşk divan nâzirinin aylık ücretini ortaya koyan önemli ayrıntıların mevcut olduğuna da işaret edilmelidir.²⁸ Eserde başka bazı yolsuzlukları ortaya koyan kayıtlar da bulunmaktadır.²⁹ Ayrıca İbnü's-Sukâ'î'nin erken Memlûk tarih yazıcılığında yolsuzluklara işaret eden nadir tarihçilerden olduğunu ifade etmeliyiz. İbnü's-Sukâ'î'nin bu tarz yolsuzluklara sıkça işaret etmesinin farklı sebepleri olabilir. Nitekim onun devlet görevlerinden vazgeçmesinin sebepleri tam olarak tespit edilememektedir. Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak onun memuriyette yaşamış olabileceği sıkıntılardan yahut devletin o dönem gayri Müslimlere karşı tutumundan dolayı görevi bıraktığı da düşünülebilir. Bu gibi durumlarda olaylara yaklaşım tarzı da değişeceğinden, onun bu konularda verdiği bilgilere temkinli yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân adlı eser Memlûkler dönemi hakkında müellifin şahsi gözlemlerine dayanan pek çok orijinal bilgi ihtiva etmektedir. Bunların yanında gayri Müslim azınlıklar, devletin siyasî ve askerî durumu, Moğollarla yapılan ticaret ve casusluk faaliyetlerine dair önemli bilgiler de sunulmaktadır. Müellifin rivayetlerinde zekât divanının işleyişi, başındaki nâzirin geliri,³⁰ vezir-ümera ilişkileri,³¹ vezirlerin bazı görevleri,³² vezirlerin yardımcılarını ara-

²⁵ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 186.

²⁶ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 17.

²⁷ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 61-64.

²⁸ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 61-62.

²⁹ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 63, 93, 101, 164-165.

³⁰ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 102.

³¹ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 153.

sında yer alan müstevfi's-sohbe (maliyenin genel ve özel hesaplarını tutan, gerekli yazışmaları yapan görevli) gibi bazı görevlilerin vezâret müessesesindeki konumları ve vazifeleri,³³ üstâdârlık (saray ağalığı) müessesesine bağlı müstevfi'l-büyût (sultana ait, her birine beyt denilen dairelerin hesaplarını tutan görevli) unvanlı çalışanlara dair örnekler³⁴ gibi çeşitli konularda önemli bilgiler yer almaktadır. Bu eserin, hakkında fazla bilgi bulunmayan, Emîr Alemüddin Sencer eş-Şücâî (ö. 693/1294) ve vezirlik de yapan Kadı Burhaneddin es-Sincârî (ö. 686/1287) gibi sadece birkaç kaynağın işaret ettiği şahıslarla ilgili verdiği bilgilerin³⁵ kıymetli olduğunu da belirtmeliyiz.

İbnü's-Sukâ'î'nin eseri, gerek müellifin malî divanların işleyişi hakkında doğrudan bilgi sahibi olması gerekse bir Hıristiyan olarak içinde yaşadığı toplumdaki meşhurların hayat hikâyelerini kendi bakış açısını da ekleyerek sunması bakımından istifade edilmesi gereken bir biyografi eseridir. Bizim tespitlerimize göre vefeyât türünün de Memlûkler dönemindeki tek örneğidir. Bu açılardan Memlûkler dönemi sosyal tarihine dair araştırma yapanlar için vazgeçilmez bir kaynak hüviyeti taşımaktadır. Son olarak eser üzerine kapsamlı bir çalışma yapılması ve yeniden neşredilmesinin yararlı olacağını belirtmek isteriz.

Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil (ö. 759/1358)

Memlûkler dönemi Hıristiyan tarihçilerinden ve daha önce bahsettiğimiz üzere *Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn*'e zeyil yazan Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil de burada tanıtılması gereken müelliflerdendir. Tam adı Mufaddal b. Ebü'l-Fezâil b. Ebü'l-Mufaddal el-Kıbtî el-Mısırî'dir. Müellif hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Kıptî asıllı ve el-Mekîn b. el-'Amîd'in akrabası olduğu bilinmektedir.³⁶ Dedesinin kilise görevlisi olduğu, babası Ebü'l-Fedâil'in ise, İbnü'l-'Amîd tarafından Suriye'de farklı din mensuplarına dinî hürriyetler tanınmasını sağlamak amacıyla Hülagu'ya elçi olarak gönderildiği belirtilmektedir (658/1260).³⁷

Müellifin günümüze ulaştığı tespit edilen tek eseri İbnü'l-'Amîd'in 658/1260 yılı olaylarında bıraktığı eserine zeyil olarak kaleme aldığı 742 (1341-1342) senesine kadar gelen olayları ihtiva eden *en-Nehcü's-sedîd ve'd-*

³² Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 163.

³³ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 164.

³⁴ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 193.

³⁵ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, s. 69, 90, 162-164.

³⁶ Casim Avcı, "Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil", *DİA*, XXX (2005), s. 364-365; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, III, 213.

³⁷ Avcı, "Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil", s. 364.

dürrü'l-ferîd fî mâ ba'de Târîhi İbni'l-'Amîd adlı kitabıdır. Eser el-Melikü'z-Zâhir Baybars dönemiyle başlayıp, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (birinci saltanatı: 693-694/1293-1294, ikinci saltanatı: 698-709/1299-1309, üçüncü saltanatı: 709-741/1309-1341) vefatı (741/1341) ile sona ermektedir. Eserde Mısır ve Suriye bölgesi siyasî hadiselerle ağırlıklı olarak yer verilmekle birlikte Hicaz ve Yemen bölgesindeki olaylara da temas edilmiştir. Ayrıca müellif tarafından Memlûk sultanları, Ya'kûbî patrikleri ve İlhanlılar'a dâir konulara özellikle vurgu yapıldığını da belirtmek gerekir.³⁸ Eserde olaylar kronolojik olarak ele alınmış, her yılın olaylarıyla ilgili kısmın sonunda o yıl vefat eden meşhur şahıslardan bahsedilmiştir. Bununla birlikte eserde yer alan olayların müellifin müşahedelerine dayanmasının eserin değerini arttırdığını da ifade etmeliyiz.

Onun Memlûk siyasî tarihine dair verdiği bilgiler orijinallik arz etmekte birlikte zeylini yazdığı esere uygun olarak dünyanın başka bölgelerine de ilgisini yöneltmesi özellikle Moğollarla alâkalı geniş malumat sunması katkı sağlayıcıdır. Nitekim Moğol ülkelerinde meydana gelen evlilikler, boşanmalar, isyanlar ve kargaşalardan uzun uzun bahseder.³⁹ Hatta o bu gelişmeleri çoğunlukla "Moğol Ülkesinde Meydana Gelen Olaylar" şeklinde müstakil başlıklarla ortaya koymaktadır.⁴⁰ Müellif, başka ülkelerle ilgili bilgi verdiği kısımlarda bazen (ekûlü; ben derim ki) ifadesiyle kendi görüşlerini de sunmakta, ilginç mukayeselerle yaşadığı toplumu ve dinî müesseselerini değerlendirmektedir. Mesela Barselona kralının çok sayıda Yahudiyi Papa'nın tazyikiyle katletmesine dair bilgiler verirken, Papalık ve Halifelik müesseselerini karşılaştırmaktadır. Hıristiyanlar nezdinde Papa'nın, Müslümanların nazarındaki Halife ile aynı olduğunu söyleyen Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, aradaki farka da işaret eder. Buna göre, Hıristiyan krallar kesinlikle Papa'nın emrine karşı çıkamazken, güçlü Müslüman sultan ve melikler ise Halife'nin emirlerine muhalif davranabilmektedir.⁴¹

Müellif, Memlûk toplumunda yaşayan Hıristiyanların yaşadığı sıkıntılara sıklıkla temas eden kayıtlarıyla da dikkat çeker. Mesela 721 (1321) senesinde Hıristiyanların ibadethanelerine yönelik saldırı girişimleri bu tür hadiselere aittir. Müellifin aktardığına göre daha sonra Birketü'n-Nâsiriyye diye anı-

³⁸ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, III, 111, 213; Avcı, "Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil", s. 365.

³⁹ Bk. Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcû's-sedîd* (Kortantamer), s. 8 (Arapça).

⁴⁰ Bk. Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcû's-sedîd* (Kortantamer), s. 7, 62, 66, 107 (Arapça).

⁴¹ *en-Nehcû's-sedîd* (Kortantamer), s. 12 (Arapça); Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II/1 (1984), s. 33.

lan gölet/havuz kazılırken yakınında bulunan “Zuhrâ” adlı bir kilise -yahut iki kilise- için sultan yıkım emri verir ve bunun için valileri görevlendirir. Ancak yıkıma başlandığı sırada Müslüman halk yıkılması isteğiyle Mısır ve Kahire'deki bütün kiliseleri kuşatmaya başlar. Bu haber sultana ulaştığında, sultan halka karşı nasıl davranması gerektiği konusunda kadılara danışır ve onlar da bunu yapanların cezalandırılması konusunda fikir beyan ederler. Bunun üzerine yakalanan saldırganlardan bir kısmı idam edilir bir kısmı da elleri kesilmek suretiyle cezalandırılır. Fitne böylece yatıştırılmış olur. Bu süreçte Hıristiyanlar korkularından bir süre evlerinden çıkamamışlar ancak fitne yatıştıktan sonra yeniden işlerine dönebilmişlerdir.⁴²

Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, Hıristiyanların karıştığı hadiselerle yönelik tafsilatlı bilgiler de verir. Mesela 740 (1340) senesinde Hıristiyanların Dimaşk'ta çıkardıkları bir yangından sonra, Dimaşk saltanat nâibi tarafından yüklü miktarda para ödemeye zorlanmaları ve ardından ağır bir şekilde cezalandırılmaları hadisesi bu tür örneklerdendir.⁴³ Buna göre sultan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un, 22 Şevval gecesine verrâkîn ve lebbâdîn (keçeciler) çarşılarında başlayan ve Emevî Camii'nin minarelerine kadar ulaşan bu büyük yangından haberdar olduğunda çok üzülmüş ve sebep olanların tespit edilip cezalandırılmalarını istemiştir. Dimaşk saltanat nâibi Tenkiz de (ö. 741/1340) suçlu olarak belirlenen ve büyük kısmı Hıristiyan kâtiplerden oluşan zanlıları çarşıya gererek çivilemek ve şehirde bu hâlde dolaştırmak gibi çok ağır cezalar uygulamıştır. Bununla da yetinmeyen nâib, şehirdeki Hıristiyan tüccarları malî müsadereye tâbi tutmuş ve onlardan büyük bir miktarda para almıştır. Dimaşk nâibinin yaptıkları sultana iletildiğinde, müellifin ifadesine göre sultanın öfkeden yüzü kızarmış, durumdan oldukça rahatsız olmuştur. Hatta nâibten bu haberi getiren memlûkün yanında “Tenkiz'in Hıristiyanlara karşı bu davranışının tek sebebi onların paralarına el koyabilmektir” demiştir. Sır kâtibini çağırarak Tenkiz'e yönelik ağır ifadeler içeren bir mektup yazdırmış ve onun bu yaptıklarının yabancı ülkelerde Müslüman tüccarlara eziyet edilmesine sebep olacağını belirtmiştir. Ayrıca sultan Hıristiyanlardan aldığı müsadere mallarının Emevî Camii'nin tamiri için tahsis edilen vakıflarda kullanılmasının caiz olmadığını da ilâve etmiştir.⁴⁴ Şunu da belirtmek gerekir ki, bu

⁴² Bk. Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcü's-sedîd* (Kortantamer), s. 13-14 (Arapça).

⁴³ Bk. *en-Nehcü's-sedîd* (Kortantamer), s. 83-84 (Arapça).

⁴⁴ Bk. Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcü's-sedîd* (Kortantamer), s. 84 (Arapça); ayrıca bk. Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr, I-XII, Kahire 1956-1973, II/2, s. 497.

hadise sultanın en sevdiği adamı olan Dımaşk saltanat nâibi Tenkiz'in feci akıbetinin de önemli sebeplerinden birisi olmuştur.⁴⁵

Bu son hadisede de olduğu gibi Hıristiyan asıllı görevlilerin cezalandırılması ve malî müsadereye tâbi tutulmasından rahatsız olduğu anlaşılan Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, bazen özlü sözler ve şiirsel ifadelerle bunu eserine yansıtır. Nitekim bu tür bir müsadereyi anlatırken bazı kişilerin serzenişlerini şöyle bir şiirle aktarır:⁴⁶

منكم أتت واليكم عادت

ولكن في تحصيلها قد في عمري

Sizden geldi, size gitti,

Ama tahsil ederken ömrüm bitti

Müellif bu şiirle malî divanlarda çalışan dindaşlarının maruz kaldığı müsaderelerden duyduğu rahatsızlığı hissederken bir yandan da onların bu görevler sırasında bazı yolsuzluklara karıştığını ima etmektedir.

Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil'in ele aldığımız eseri, Memlûkler döneminde bir Hıristiyan tarafından kaleme alınmış en tafsilatlı tarih kitabı olarak da öne çıkmaktadır. Ayrıca müellifin Memlûkler döneminin büyük sultanlarından el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un muasırı ve birçok hadiseye de şahit olması eserinin kıymetini artırmaktadır. Nitekim daha önce temas ettiğimiz Dımaşk yangını meselesi başta olmak üzere pek çok konuyu kendi bilgilerine ya da olaya şahit olmuş ve ismini verdiği kişilerin tanıklıklarına dayanarak anlatır. Mesela bahsi geçen Muhammed b. Kalavun ile Dımaşk saltanat nâibi Tenkiz arasındaki yakın ilişkileri çeşitli vesilelerle aktarırken sultanın, Emîr Tenkiz'in hiçbir isteğini geri çevirmediğini gösteren örnekleri şahitlerin ağzından nakleder. Emîr Kurmuşî'den naklen Tenkiz'in sultanla otuz bir adet talebi ile ilgili konuştuğu ve sultanın bu isteklerin tamamını kabul ettiği şeklindeki kaydı bunlar arasındadır.⁴⁷ Müellifin, içinde yaşadığı döneme dair doğrudan bilgiler verdiği önemli bir örnek de Sultan Muhammed b. Kalavun ile Tenkiz arasındaki yakın ilişkilerin bozulma sebepleri ile ilgili kayıtlardır. O, "Sultanın Dımaşk Saltanat Nâibi Tenkiz'e Karşı Kızgınlığının Sebepleri" şeklinde müstakil bir başlık açarak çoğuna yakından vâkıf olduğu olayları genişçe aktarır.⁴⁸ Onun gerek buradaki gerekse birçok hadisedeki tafsilatlı kayıtları önemine

⁴⁵ Ayaz, "Tenkiz", *DİA*, EK II (2016), s. 599.

⁴⁶ *en-Nehcü's-sedîd* (Kortantamer), s. 24.

⁴⁷ Bk. Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcü's-sedîd* (Kortantamer), s. 73(Arapça).

⁴⁸ Bk. Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcü's-sedîd* (Kortantamer), s. 92-94 (Arapça).

binaen sonraki tarihçilere de kaynaklık etmiştir. Nitekim Dımaşk'taki yangın hadisesinde tespit ettiğimiz üzere, Makrîzî (ö. 845/1442) gibi sonraki dönemin önde gelen Müslüman tarihçileri onun eserindeki kayıtları neredeyse aynen aktarmaktadır.

Eserde, Müslüman tarihçilerin kullandıkları üslup ve İslâmî ifadelerin de yer aldığına işaret edilmelidir. Müellifin bu anlamda içinde bulunduğu toplumdan ve tarih yazım usulünden etkilendiği anlaşılmaktadır. O, Müslüman müverrihler gibi her sene başında o sene tahtta olan sultan, halife, melikler ve diğer ülke hükümdarlarıyla ilgili bilgi verir. Müslüman tarihçilerin kullandığı dinî ifadeleri aynen tekrarlar. Nitekim Müslüman tarihçiler gibi eserine “Bismillâhir-rahmânirrahîm” şeklinde besmele ile başlar, ardından evveli ve âhiri olmayan Allah'a hamd ile devam eder.⁴⁹ Yine bahsi geçen Dımaşk'taki yangını söndürmek için nâib, askerler, emîrlar ve Şam halkının hep birlikte hareket edip, iki gün iki gece boyunca uğraştıklarını ve yangını söndürdüklerini anlatırken *Allah'ın izniyle –biiznillahi teâlâ-* ifadelerini kullanır.⁵⁰ Müellifin, Sultan Baybars'ın kendisine suikast hazırlayan emîrleri tutuklaması ve sonrasında gelişen hadiseleri naklederken bu olayların doğruluğuyla ilgili *-Allahü a'lem-* ifadesini kullanması da⁵¹ bu tür örneklerdendir. Bazı olaylarda da Allah'ın takdiri buymuş *-Makdûrüllâhi Teâlâ-*⁵² ifadelerine yer vermesi ve bir emîrin öldürülmesinin ardından *-Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun-*⁵³ şeklinde dua etmesi de onun Müslüman kültürden ne kadar etkilendiğini ortaya koyar mahiyettedir. Müellifin pek çok yerde bu ve benzeri ifadelere sıkça yer verdiğine de işaret etmeliyiz.⁵⁴

Bir nüshası Paris Bibliotheque Nationale, nr. 4525'de kayıtlı olan⁵⁵ *en-Nehcû's-sedîd*'in hicrî 658-716 seneleri arası, uzun bir girişin ardından üstte Arapça altta Fransızca tercümesi şeklinde Blochet tarafından, kalan kısmı da önce Almanca tercümesi ve sonunda Arapça kısım şeklinde Samira Kortantamer tarafından neşredilmiştir. Her iki neşir de Arapça kısımları bakımından okunaklı değildir. Özellikle Blochet'nin neşrettiği metinde olayları takip güçleşmektedir. Bu metinlerin birleştirilerek daha okunaklı bir şekilde neşrinin

⁴⁹ *en-Nehcû's-sedîd*, (Blochet), XII, (I) s. 65 (Arapça).

⁵⁰ Bk. Mufaddal b. Ebû'l-Fedâil, *en-Nehcû's-sedîd* (Kortantamer), s. 83 (Arapça).

⁵¹ Bk. Mufaddal b. Ebû'l-Fedâil, *en-Nehcû's-sedîd*, (Blochet), XII, (I) s. 201-202 (Arapça).

⁵² Bk. Mufaddal b. Ebû'l-Fedâil, *en-Nehcû's-sedîd* (Kortantamer), s. 83 (Arapça).

⁵³ Bk. Mufaddal b. Ebû'l-Fedâil, *en-Nehcû's-sedîd* (Kortantamer), s. 95 (Arapça).

⁵⁴ Bazı örnekler için bk. *en-Nehcû's-sedîd*, (Kortantamer), s. 57, 95, (Blochet), XIV, (II), 403 (Arapça).

⁵⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 150.

faydalı olacağı kanaatindeyiz. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, bu eser Memlûkler dönemindeki Hıristiyanlarla alakalı araştırmalar için özellikle istifade edilmesi gereken bir çalışmadır.⁵⁶

Sonuç

İlmî açıdan İslâm tarihinin en parlak devrelerinden biri kabul edilen Memlûkler dönemi, özellikle tarih sahası için altın çağ olarak nitelendirilir. Bu dönemde tarih alanında pek çok siyasî, idarî, kurumsal, mahallî tarih eserleri, şehir tarihleri, ansiklopediler, siyer ve biyografi kitapları kaleme alınmıştır. Toplumun her kesiminden insanlar ilmî faaliyetlere iştirak etmiş, neticede de sonraki dönemler için başucu kitabı olacak pek çok eser telif edilmiştir. Tarih alanında eser verenler arasında İslâm idaresinde yaşayan gayri Müslimler de bulunmaktadır. Tabiatıyla gerek gayri müslim gerekse çeşitli meslek ve sınıflara mensup Müslüman tarihçilerin bu farklılıklarını tarih eserlerinin hem muhtevalarına hem de olayları ele alınış biçimlerine yansıttıkları tespit edilmektedir. Özellikle gayri müslim tarihçiler bazen Müslüman tarihçiler tarafından dile getirilmeyen pek çok hususa değinmiş, bazen de toplum içinde gayri müslimlerin durumları ile ilgili önemli bilgiler vermişlerdir. Yine görevli buldukları teşkilat yapıları, emîr ve sultanların tebaasına karşı tutumları, devletin gayri müslimlere karşı politikası, iç ve dış siyasetin ülkedeki Hıristiyanlar açısından yorumu, patrikler ve seçimleri gibi çeşitli konularda kayda değer bilgiler nakletmişlerdir. Mesela Memlûk mâlf divanlarında çalışmış olan İbnü's-Sukâ'î'nin, zekât divanının işleyişi, başındaki nâzırın geliri, vezir-ümera ilişkileri, orada çalışan görevliler, Moğollarla yapılan ticaret ve casusluk faaliyetleri gibi konularda verdiği bilgiler bu minvaldedir. Ayrıca o Memlûk idarî teşkilatında gerçekleşen yolsuzluk, suiistimal ve ihmallerden bahseden ilk tarihçi olmasıyla dikkat çekmektedir. Eseri ise bizim tespitlerimize göre Memlûkler döneminde bir Hıristiyan tarafından kaleme alınmış vefeyât türündeki tek örnektir.

Gayri müslim üç tarihçinin eserleri, genellikle çağdaşlarının bilgilerini tekrar etse de bazen bizzat şahit oldukları olayları aktararak başka kaynaklarda tespit edemediğimiz önemli bilgiler de sunmaktadırlar. Üstelik bu tarihçilerin katkıları sadece Memlûk Devleti ve coğrafyası ile sınırlı kalmamış, irtibatları bulunan diğer devletler ve milletler hakkında da oldukça kıymetli malumat sağlamışlardır. Eserleri incelediğinde onların, bazen dindaşlarının biyografilerini daha uzun tuttukları bazen de Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil'in yaptığı gibi Hı-

⁵⁶ Eser ve müellifi hakkında bk. Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcü's-sedîd* (Blochet), I, 345 vd. (neşredenin girişi); Avcı, "Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil", s. 364-365.

ristiyanların karıştığı hadiseleri daha ayrıntılı anlattıkları ve hatta bazen Hıristiyan asıllı görevlilerin cezalandırılmalarıyla ilgili sitem belirten ifadelere yer verdikleri görülmektedir. Ancak burada, onların içinde yaşadıkları toplumun kültürünü ziyadesiyle benimsedikleri ve Müslüman müelliflerin tarih yazım usullerinden etkilendiklerini de belirtmek gerekir. Zira İbnü's-Sukâ'î ve Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, eserlerine Müslüman müellifler gibi "*Bismillâh irrahmânirrahîm*" şeklinde besmele ve ardından hamdele ile başlamış, bazı yerlerde "*Allah ona rahmet eylesin*", "*Biiznillâhi Teâlâ*" gibi dualar etmiş ve hatta eserlerini yine bu dualarla bitirmişlerdir. İbnü'l-Amîd ise Müslüman müelliflerin dünya tarihini Kur'ânî bir perspektifle ele alma usullerini benimsemiş, eserini yaratılıştan İslâm'ın zuhuruna kadar bir bölüm, buradan kendi dönemine kadar olan bölümü ise "Târîhü'l-Müslimîn" başlığıyla ayrı bir bölüm olarak tasnif etmiştir. İbnü's-Sukâ'î'nin eserine Abbâsî hilafetinin ilk halifesi Mustansır-Billâh Ebü'l-Kâsım Ahmed'in biyografisi ile başlayıp, alfabetik olarak devam etmesi de bu minvalde değerlendirilebilir. Bunların dışında Müslüman müverrihlerden farklı olarak Moğollarla ilgili yaklaşımlarının dikkat çektiği söylenebilir. Zira Moğol etkisinin sürdüğü bu dönemde, Müslüman müellifler Moğollardan lanetle bahsederken, bahsi geçen müelliflerin bu konuda temkinli bir dil kullanmayı tercih ettikleri, lehte ve aleyhte herhangi bir ifade kullanmaktan kaçındıkları görülmektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız tarihçilerin bu dönemde eser vermiş olmaları ve bu eserlerin ulemâ arasında rağbet görmesi, ayrıca onlar hakkında biyografik malzeme derlenmesi dikkate şayan bir durumdur. Haçlı facialarının unutulmadığı ve Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin gerginleştiği hatta savaşların gerçekleştiği bir dönemde bu kimselerin kitap yazabiliyor ve devlet teşkilatında çeşitli görevlerde çalışabiliyor olmaları hem idarecilerin gayri Müslimlere bakışı hem de toplumun genel yapısı hakkında fikir verir mahiyettedir.

Bahsi geçen tarihçilerin, birer Hıristiyan olarak içinde yaşadıkları toplumdaki meşhurların hayat hikâyelerini ve bu dönemde meydana gelen olayları kendi bakış açılarını ekleyerek sunmaları, ayrıca özellikle dindaşları ile ilgili başka kaynaklardan tespit edemediğimiz orijinal bilgiler vermeleri bakımından ihmal edilemeyecek kıymete sahip olduklarını belirtmeliyiz. Bu bağlamda Memlûk tarihine dair yapılacak özellikle sosyal tarihle ilgili çalışmalarda, gerek umumî tarih sahasında gerek biyografi türünde eserler vermiş olan bu Hıristiyan tarihçilerin eserlerinden istifade edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Avcı, Casim, “Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil”, *DİA*, XXX (2005), s. 364-365.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler*, İstanbul 2015.
- , “Tenkiz”, *DİA*, EK II (2016), s. 598-599.
- , “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1(2007), s. 45-94.
- Çubukçu, Asri, “İbnü's-Sukâî”, *DİA*, XXI (2000), s. 211.
- Eymen Fuâd Seyyid, “Makrîzî”, *DİA*, XXVII (2003), s. 448-451.
- Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları – Tarih ve Müverrihler-*, İstanbul 1991.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân* (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1978.
- Kortantamer, Samira, “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II/1 (1984), s. 27-45.
- el-Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr, I-XII, Kahire 1956-1973.
- , *el-Müntekâ min Ahbâri Mısır li'bn Müyesser*, (nşr. Eymen Fuâd Seyyid) Kahire 1981.
- el-Mekîn Ebü'l-Mekârim Circis b. el-'Amîd (ö. 672/1273-1274), *Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn* (nşr. Claude Cahen, Bulletin D'Études Orientales, XV [Damas 1955-57] içinde).
- Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil (ö. 759/1358), *en-Nehcü's-sedîd ve'd-dürü'l-ferîd fî mâ ba'de Târîhi İbni'l-'Amîd* (nşr. ve Fran. çev. E. Blochet), Patrologie Orientale, XII, (I) (1919), s. 345-350, XIV, (II) (1920), s. 375-672, XX, (III) (1929), 1-270; a.g.e. (nşr. ve Alm. çev. Samira Kortantamer), Freiburg 1973.
- Muhammed İsa es-Sâlihî, *Mevsûatu a'lâmi'l-ulemâ ve'l-üdebâi'l-'Arab ve'l-Müslimîn*, Tunus: el-Munazzamatü'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm; Beyrut: Dârü'l-Cil, 2004/1425-..., XXIII (2013).
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü'l-İbrî”, *DİA*, XXI (2000), s. 92-94.
- , “Mekîn”, *DİA*, XXVIII (2003), s. 553-554.
- es-Safedî, Salâhaddin Halil b. Aybek (ö. 764/1363), *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (nşr. Helmut Ritter, Sven Dederling v.dğr.), I-XXX, Wiesbaden-Beyrut 1962-2004.

Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, I-IV, Beyrut 1983-1990.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

Christian Historians in Mamluk Period

Citation / ©- Düzenli, A.- Ayaz, F.Y. (2017). Christian Historians in Mamluk Period, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 17 (2), 85-102.

Abstract- *During the period of the Mamluk State (648-923/1250-1517), one of the greatest states in the history of Islam, Many advances in the scientific and the cultural field have been made .In the occurrence of these developments, due to the Crusades and the Moghul invasion in areas such as Hijaz, Syria and Egypt where the scientific tradition of the Islamic world became distinguished, the destabilization and then gaining it back with the Mamluks ,have been effective. The immigration of scholars from Baghdad,one of the major centers of science, to Damascus and Cairo was also effective. In addition, the facilities and support on the scientific and cultural fields provided by the Mamluk sultans and diplomats to scholars contributed to the wealth of science. Many great historians were trained in this period and their political, administrative, institutional, local historical artifacts, the histories of the cities, encyclopedias, the prophet's biography and other biography books have become indispensable sources in their own fields. In this period, not only historians belonging to religious institutions, but also people from different parts of the society such as the big amirs, the untitled mamluks, the small officers and the merchants began to write history books. Educated Christians living in the Mamluk community also participated in this historiographical activity and produced valuable works. Belonging to different social classes ,these historians, of course, have led to differences in both the content of historical works and in the way events were handled. This study focuses on the contributions of Christian historians and their works to the Islamic history in the period of Mamluks. Firstly, Christian scholars such as Ibnu's-Sukâ'î (ö. 726/1326) and Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil (ö. 759/1358), especially Syrian author el-Mekîn b. el-'Amîd (ö. 672/1273), who stand out in the field of history in this period, and their works will be introduced. Because the authors give original information about their periods in their works and they recount the events they witness. Moreover, their contributions were not limited to the Mamluk State and its geography, but also provided valuable information about the other states and nations which they had contacts. This study aims to contribute to the introduction of the works of these Christian historians who have given works in the field of general history and biography and also the use of these works in the research of Mamluk history.*

Keywords- *Christian Historians, Mamluks, Ibnu'l-'Amîd, Ebu'l-Fedâil, Ibnu's-Sukâ'î*